

været nødvendigt at ansætte i Grønland, med dét resultat at »grønlandiseringen« af det administrative apparat er blevet modvirket. Et andet strukturelt problem er den koncentration af magt og ressourcer der er sket i Nuuk – på bekostning af udviklingen i bygderne. Et tredje problem består i at manøvrere sig ud af den klemme der i økonomisk henseende presser Hjemmestyret udefra og indefra. Et fjerde problem er den politiske »af-ideologisering«, som på en række afgørende punkter har præget den politiske scene i Grønland. Et femte problem er udviklingen af en økonomisk politik under Hjemmestyret, som kan understøtte såvel industrialiseringen af det grønlandske produktionsapparat (»trawlerkapitalismen«, med Jens Dahls udtryk) som subsistensøkonomien i bygderne. Et sjette problem er forholdene på arbejdsmarkedet, hvor løn- og overenskomstdannelsen fortsat er stærkt præget af udviklingen på det danske arbejdsmarked. Et syvende problem er den kulturelle fornyelse på græsrodsniveau, som indførelsen af Hjemmestyret utvivlsomt har medvirket til, men som på den anden side har haft vanskeligt ved at slå igennem i det selvsamme Hjemmestyres politiske struktur, ikke mindst på grund af de elitære tendenser, der i nogen grad har præget denne struktur. Disse og lignende problemer er alle oplagte spørgsmål at tage op i kommende teoretiske arbejder med udviklingen af egnede rammer for beskrivelsen og forståelsen af Hjemmestyrets betydning og forholdet mellem Danmark og Grønland.

Skal man rejse en relevant indvending mod bogen må det blive mod den uklarhed, der præger nogle af de begreber, Jens Dahl opererer med, for eksempel »den grønlandske elite«, »subsistensøkonomien« og andre. Man får nok en fornemmelse af, hvad disse begreber dækker, men hvorledes de nærmere skal defineres og deres betydning forklares, henstår vistnok som noget usikkert. Jeg kunne tænke mig at foreslå, at problemet om en sådan begrebsmæssig afklaring til brug for det videre analytiske arbejde føjes til rækken af de problemer, som Jens Dahl selv har peget på.

Tilbage står imidlertid, at bogen med sin fyldige dokumentation og et meget illustrerende billedmateriale, og især med sin henvisning til den nyere imperialismeteoris metoder og problemstillinger som et anvendeligt udgangspunkt for de videre samfundsvidenskabelige studier af Hjemmestyret, har bragt arbejdet med disse studier et kæmpeskridt fremad.

Frederik Harhoff
Retsvidenskabeligt Institut B
Københavns Universitet

Jens Engberg, *I minefeltet. Træk af Arbejderbevægelsens historie siden 1936*, København: Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, 1986, 173 s., 150,00 kr.

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd blev oprettet 1. september 1936, og derfor kunne det fejre sit 50 års jubilæum sidste efterår. Og i stedet for at udsende et traditionelt jubilæumsskrift benyttede man anledningen til at lade Jens Engberg,

været nødvendigt at ansætte i Grønland, med dét resultat at »grønlandiseringen« af det administrative apparat er blevet modvirket. Et andet strukturelt problem er den koncentration af magt og ressourcer der er sket i Nuuk – på bekostning af udviklingen i bygderne. Et tredje problem består i at manøvrere sig ud af den klemme der i økonomisk henseende presser Hjemmestyret udefra og indefra. Et fjerde problem er den politiske »af-ideologisering«, som på en række afgørende punkter har præget den politiske scene i Grønland. Et femte problem er udviklingen af en økonomisk politik under Hjemmestyret, som kan understøtte såvel industrialiseringen af det grønlandske produktionsapparat (»trawlerkapitalismen«, med Jens Dahls udtryk) som subsistensøkonomien i bygderne. Et sjette problem er forholdene på arbejdsmarkedet, hvor løn- og overenskomstdannelsen fortsat er stærkt præget af udviklingen på det danske arbejdsmarked. Et syvende problem er den kulturelle fornyelse på græsrodsniveau, som indførelsen af Hjemmestyret utvivlsomt har medvirket til, men som på den anden side har haft vanskeligt ved at slå igennem i det selvsamme Hjemmestyres politiske struktur, ikke mindst på grund af de elitære tendenser, der i nogen grad har præget denne struktur. Disse og lignende problemer er alle oplagte spørgsmål at tage op i kommende teoretiske arbejder med udviklingen af egnede rammer for beskrivelsen og forståelsen af Hjemmestyrets betydning og forholdet mellem Danmark og Grønland.

Skal man rejse en relevant indvending mod bogen må det blive mod den uklarhed, der præger nogle af de begreber, Jens Dahl opererer med, for eksempel »den grønlandske elite«, »subsistensøkonomien« og andre. Man får nok en fornemmelse af, hvad disse begreber dækker, men hvorledes de nærmere skal defineres og deres betydning forklares, henstår vistnok som noget usikkert. Jeg kunne tænke mig at foreslå, at problemet om en sådan begrebsmæssig afklaring til brug for det videre analytiske arbejde føjes til rækken af de problemer, som Jens Dahl selv har peget på.

Tilbage står imidlertid, at bogen med sin fyldige dokumentation og et meget illustrerende billedmateriale, og især med sin henvisning til den nyere imperialismeteoris metoder og problemstillinger som et anvendeligt udgangspunkt for de videre samfundsvidenskabelige studier af Hjemmestyret, har bragt arbejdet med disse studier et kæmpeskridt fremad.

Frederik Harhoff
Retsvidenskabeligt Institut B
Københavns Universitet

Jens Engberg, *I minefeltet. Træk af Arbejderbevægelsens historie siden 1936*, København: Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, 1986, 173 s., 150,00 kr.

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd blev oprettet 1. september 1936, og derfor kunne det fejre sit 50 års jubilæum sidste efterår. Og i stedet for at udsende et traditionelt jubilæumsskrift benyttede man anledningen til at lade Jens Engberg,

professor i historie ved Aarhus Universitet, skrive en bog om nogle hovedtræk i samfundsudviklingen og i arbejderbevægelsen i det halve århundrede, der er gået siden oprettelsen.

Ideen med at vælge en udenforstående til at skrive et sådant lejlighedsskrift er god, ligesom det er oplagt, at Jens Engbergs tidligere beskæftigelse med dele af arbejderbevægelsens og Socialdemokratiets tidlige historie vel også har kunnet opfattes som en kvalifikation i denne forbindelse. Det er også værd at mærke sig, at Engberg har fået adgang til et mere omfattende kildemateriale, end det normalt er muligt, når man vil beskæftige sig med Socialdemokratiets og arbejderbevægelsens nyeste historie; blandt andet ministermødeprotokoller, den socialdemokratiske folketingsgruppes forhandlingsprotokol, SIDs forhandlingsprotokol mm. Det skærper altsammen opmærksomheden og forventningerne.

De skærpes yderligere, når Engberg i indledningen fortæller, at han vil lade bogens tema være den række af dilemmaer, som Socialdemokratiet efter hans mening har befundet sig i siden 1920'erne. Der er her tale om dilemmaer, som Engberg mener at kunne føre tilbage til den basale konflikt mellem Socialdemokratiets to hovedmål helt siden grundlæggelsen: på den ene side forbedringen af arbejderklassens vilkår i det eksisterende samfund og på dets præmisser, på den anden side tilvejebringelsen af et demokratisk socialistisk samfund.

Det fremhæves også indledningsvist, at Jens Otto Krag er en vigtig person i bogen, centralt placeret som han var i arbejderbevægelsen og landets historie i en stor del af den periode, Engberg skriver om. Der lægges således op til, at bogen også vil indeholde i hvert fald nogle af de brikker, der vil skulle bruges, når en fagligt forsvarlig Krag-biografi engang skal skrives.

I minefeltet lever imidlertid ikke op til disse forskellige forventninger. Det er i denne forbindelse mindre vigtigt, at bogen ikke giver det, som Erhvervsrådet vel egentlig havde bedt Engberg om at skrive. Det er straks mere problematisk, at bogen heller ikke er tilfredsstillende, når den alene vurderes på baggrund af, hvad Engberg selv har valgt at ville beskæftige sig med.

Hovedvægten i bogen ligger på perioden fra omkring befrielsen til fællesmarkedsafgørelsen i 1972 og Krags afgang som statsminister. Her er de fleste af de behandlede »dilemmaer« placeret i tid, og det er vel ret beset forklaringen på den centrale rolle, Krag har fået i bogen. De fænomener, Engberg skriver om – overvejelserne om sammenslutning med DKP i sommeren 1945, storkonflikten i 1956 og Situationens Generalstab, fællesmarkedsdrøftelserne fra sidst i 1950'erne og frem til begyndelsen af 1970'erne, Det røde Kabinet – viser umiddelbart, hvorledes han ser på Socialdemokratiet og fagbevægelsen. I behandlingen af disse fænomener er der desværre sjældent anledning til at komme ind på Erhvervsrådets rolle. Det er der dog i et påklistret slutkapitel om selskabsskattediskussionen i 1986, som vel primært har skullet bidrage til et indtryk af, at fremstillingen dækker hele jubilarens levetid.

Heldigvis giver de to første kapitler dog også forfatteren anledning til at beskæftige sig med Erhvervsrådet. I det første ses på rådets oprettelse på baggrund af krisen i trediveerne, i det andet ses med udgangspunkt i rådets daglige arbejde på et par af de sociale problemer under besættelsen.

Der er altså ikke noget helhedspræg over bogen, ikke anden form for sammenhæng i dens disposition end den kronologiske. Det kan hænge sammen med, at Engberg har manglet en problemstilling, da han skrev bogen – dvs. han har ikke vidst, hvad han egentlig ville undersøge – og han har i hvert fald ikke gjort det klart for læseren. Den kronologiske disposition kan der være to forklaringer på. Den ene er, at bogen er blevet lidt for hastigt til, hvad der er en række ting, der tyder på, således som der vil blive anledning til at komme ind på. Den anden mulige forklaring er, at Engbergs måde at tænke og skrive på i sin grundstruktur er sådan, at det ene fænomen blot placeres på række efter det andet, ofte uden en tilstrækkelig nuanceret etablering af argumenter for den lancerede tolkning, der mere end én gang overtages fra andre. Denne form for historieskrivning kan man kalde lineær; at det ikke er tilfældigt, at Engberg skriver på denne måde, kan man se af et karakteristisk træk ved hans sproglige udtryksform: bogen er i det store og hele både velskrevet og letlæst, og antallet af trykfejl og lignende er beskedent. Men Engberg har den uvane, at han ofte – vel noget talesprogsagtigt – undlader at markere en rimelig adskillelse mellem de forskellige hovedsætninger. Det virker forvirrende i almindelig sagprosa, og det afspejler givetvis den samme lineære »og så, og så, og så«-tankegang, som ligger bag struktureringen af fremstillingen. Begivenheder og udviklingsforløb kom ikke i pæn og nydelig rækkefølge, og derfor kan de ikke fremstilles så lineært, som Engberg gør – heller ikke i deres sproglige udtryk.

Andre af bogens gennemgående svagheder ses også allerede i det første kapitel, der som nævnt handler om Erhvervsrådets oprettelse på baggrund af krisen i begyndelsen af 1930'erne og regeringens indgreb i overenskomstsituationerne. Et par af de tidligere fremstillinger om krisen bruges som forlæg, hvad der er rimeligt nok, når forfatteren ikke har beskæftiget sig med perioden tidligere. Til gengæld er det ikke spor rimeligt, at gengivelsen af det benyttede materiale sker så både sjusket og meningsforstyrrende, som tilfældet for eksempel er side 13, hvor forlægget er Karin Hansens og Lars Torpes specialeafhandling.

Efter Engbergs opfattelse var det centrale dilemma for Socialdemokratiet og Stauning i denne periode, hvor langt man skulle gå for at få banket de dele af fagbevægelsen på plads, der ikke ville acceptere, at overordnede samfundsmæssige hensyn kunne og burde spille en rolle. Det er naturligvis én måde at se det på, men den viser i forkortet form, at Engberg overser, at dette problem stort set var uddebatteret i hvert fald i 1925, at han negligerer de politisk-parlamentariske realiteter i sin fremstilling, og at han ikke ser betydningen af, at den samlede krisepolitik – fra 1931 – bidrog til, at hele den politisk-parlamentariske udvikling ikke blev slået ret meget ud af kurs, således som det skete i en række andre europæiske lande.

En af Erhvervsrådets studentermedarbejdere fra begyndelsen var stud.polit. Jens Otto Krag. Han bliver fra nu af en gennemgående figur i bogen – dels på grund af hans placering i Erhvervsrådet og senere i partiets ledelse, dels fordi Engberg trækker en del på Krags erindringer og det ene udgivne dagbogsfragment fra 1971-72. Læsningen af Krag tyder ikke alle steder på nogen særlig forståelse for Krags komplicerede personlighed eller for de særlige kildemæssige pro-

blemer, der knytter sig til at bruge materiale fra hans hånd. Og når Engberg endelig gør resultaterne af sine kildeanalytiske vurderinger eksplicitte (for eksempel s. 24), fører det ham desværre ikke til at bruge disse resultater også i analysen af andre situationer, som Krag skriver om.

Kapitlet om Erhvervsrådet under krigen tager et af sine udgangspunkter i arbejdet med den store beskæftigelsesplan, som blev færdig i april 1940, og som derfor ikke kunne bruges på grund af de helt ændrede forhold og forudsætninger under besættelsen. At Krags omtale heraf skulle være både ondskabsfuld og udtryk for hans samlede dom over Erhvervsrådets arbejde, før han selv blev dets leder, er vanskeligt at se. Engberg mener dog, at Krags dom hviler på forkerte præmisser, for, som det hedder side 23, »var det jo egentlig ikke Erhvervsrådets skyld, at det kom til 2. verdenskrig«. Det er dog en form for cadeau i anledning af jubilæet!

Denne del af bogen forekommer trods alt at være den mest vellykkede. Det skyldes for det første en gennemgang af nogle af de former, som rådets forskellige forsøg på at opnå indflydelse antog, som i øvrigt viser, hvor omstændeligt det kan være at søge indflydelse via den korporative kanal. Den anden grund er redegørelsen for, hvorledes Erhvervsrådet gik ind i spørgsmålet om ernæringsproblemerne for den dårligst stillede del af arbejderklassen, et spørgsmål, der naturligvis fik øget aktualitet under krigen. Et seriøst empirisk analysearbejde, der kombineredes med en hel del oplysningsarbejde, bar efterhånden frugt, således at rådets indsats på dette felt blev et vigtigt bidrag til løsning af disse akutte mangelproblemer. Her, hvor Engberg er på mere jomfruelig jord, og hvor han refererer og analyserer en debat og en problemstilling, som vist ikke er blevet taget op i sammenhæng før, er han klart bedst. Og derfor forstår man som læser umiddelbart, hvorfor de forskellige problemer omkring vitaminbehov og kostregnskaber er vigtige for forståelsen af et klassesdelt samfund i en krisesituation.

I krigens sidste år blev Krag leder af Erhvervsrådets sekretariat, som også kom til at fungere som sekretariat for det Socialiseringsudvalg, hvor en række af arbejderbevægelsens ledere diskuterede, hvorledes et nyt program for Socialdemokratiet skulle se ud. Redegørelsen for programmets tilblivelse og for dets forsøg på at forbinde og sammenskrive indbyrdes vanskeligt forenelige hensyn er også interessant læsning – blandt andet fordi Engberg ganske klart viser, hvorledes en taktisk, og pragmatisk indstilling hos Krag og de fleste andre hurtigt vandt overhånd og bestemte programmets endelige udformning. Påvisningen af, at »Fremtidens Danmark« ikke er det rabiante og ideologisk velfunderede program, som der af og til gives indtryk af – blandt andet på baggrund af mere uigennemtænkte kommentarer i tiden – virker overbevisende.

Det gør behandlingen af sammenslutningsforhandlingerne med kommunisterne i samme periode derimod ikke. Her gives en alt for hurtig og overfladisk behandling ud fra en beskeden del af det relevante materiale; her savnes såvel inddragelse af andet tilgængeligt kildemateriale som anvendelse af gode analyser som Mogens Niensens og Ole Borgås.

De følgende kapitler handler om konflikten i 1956 og den såkaldte Situationens Generalstab, om den tidlige udvikling i det europæiske markedssamarbejde og

arbejderbevægelsens synspunkter derpå (som bortset fra Krag i betydeligt omfang var tøvende eller negative) og om relationerne mellem Socialdemokratiet og SF 1966-67. Det mest interessante ved disse afsnit er det supplement til velkendt stof, som Engberg giver ved at illustrere med citater fra det kildemateriale af mere fortrolig karakter, han har fået adgang til, og fra de forskellige former for baggrundsmateriale, han har kunnet trække på i Erhvervsrådets arkiv. Noget særligt nyt er der dog ikke i dem.

Derimod er det igen påfaldende, hvorledes Engberg har vanskeligt ved at acceptere, at politik for den socialdemokratiske arbejderbevægelse – udover så meget andet – også er et spørgsmål om at få gennemført i hvert fald noget af det, man gerne vil have gennemført, og at det på grund af de parlamentariske forhold i 1950'erne og 1960'erne var begrænset, hvor stort handlerum partiet havde. Først med valget i 1966 opstod der en situation, hvor nye parlamentariske muligheder måske ville være til stede.

Det dilemma, som Socialdemokratiet – og vel især Jens Otto Krag – stod i i disse novemberdage i 1966, belyses ikke væsentligt anderledes her end i tidligere fremstillinger. Forklaringen er antagelig dels, at Engbergs indfaldsvinkel i betydeligt omfang er SFs, dels at minister mødeprotokollen og den socialdemokratiske folketingsgruppes protokol viser sig kun at indeholde, hvad man måtte forvente ud fra, hvad der allerede er kendt fra aviser, erindringer og på anden måde. Hertil kommer, at Engberg ikke har forsøgt sig med at se på udviklingen i de to parters krav i løbet af det intensive forhandlingsforløb. Endelig kan man pege på, at han kun i beskedent omfang har interesseret sig for det tilsvarende dilemma i SF, og den betydning, det havde, at SF fungerede på en anden måde end Socialdemokratiet, og at SF havde mange medlemmer i hovedbestyrelsen, der havde svært ved at give afkald på nogle af principperne til fordel for politisk indflydelse. Også i dette kapitel savnes en nuanceret og eksplicit kildeanalyse.

I denne forbindelse må det vække forundring, at Engberg helt unuanceret læser den socialdemokratiske folketingsgruppes protokol på den måde, at Per Hækkerup skulle have vedgået, at partiet i 1942 – årstallet burde vel også undre? – skulle have brugt tyskerne til at hjælpe sig af med kommunisterne (s. 84). Hvis det er en rigtig læsning, burde der have været gjort væsentligt mere ud af det, og hvis det er en forkert læsning, er formuleringen både uheldig og smagløs.

Kapitlerne om Nordek og om fællesmarkedsbeslutningen har det samme præg som hovedparten af bogen i øvrigt: på plussiden må tælles inddragelse af nyt materiale i forhold til tidligere behandlinger og et klart engagement, på minussiden den manglende nuancering, som forfatterens engagement fører med sig, et manglende kendskab til litteraturen om de behandlede emner og en manglende forståelse for den rolle, som de politiske og økonomiske realiteter spillede for mange i arbejderbevægelsen. Som eksempel kan man pege på Engbergs redegørelse for folkeafstemningsbeslutningens tilblivelse, hans manglende brug af litteraturen om, hvad der foregik i vælgerkorpset – både ved folketingsvalget i 1971 og ved folkeafstemningen den 2. oktober 1972 – og hans brug af dagbogens friserede bemærkninger om Krag og Anker Jørgensens samtaler 1971-72, som ses som ledende direkte frem til statsministerskiftet den 3. oktober, i særdeleshed fordi An-

ker Jørgensen viste sig fleksibel i forhold til sine tidligere synspunkter på spørgsmålet om Danmarks medlemskab af Fællesmarkedet. Også til spørgsmålet om beslutningsprocessen i forbindelse med statsministerskiftet foreligger der offentliggjort materiale, som Engberg ikke har anvendt, og som det havde været interessant at se inddraget her.

I fire bilag er optrykt de udkast til taler og udtalelser af Krag, som skulle have været brugt i tilfælde af et nej ved folkeafstemningen. Det er overraskende, at dette materiale kan optrykkes allerede nu – set i relation både til den mystik, der har stået om »den sorte tale«, og til Krags egne udtalelser – men ret beset indeholder udkastene kun, hvad man måtte forvente ud fra den måde, debatten dengang foregik på, og de argumenter, der blev inddraget fra Krags og regeringens side.

Konklusionen er desværre helt klart, at bogen kun enkelte steder lever op til de forventninger, den selv har givet næring til. Inddragelsen af nyt kildemateriale og anlæggelsen af nye synsvinkler her og der kan ikke kompensere for det præg af hastværksarbejde og utilstrækkelig forståelse for de behandlede emners kompleksitet, der er over den.

Jørgen Elklit
Institut for Statskundskab

Holger Eriksen, *Socialdemokrat og rebel, erindringer*, Århus: Husets Forlag, 1986, 227 s., 150,00 kr.

Holger Eriksen (født 1894) var en bemærkelsesværdig skikkelse i Socialdemokratiets andet geled, i Århus Byråd 1929-35 og i Folketinget 1935-45 og 1947-64 og, ikke mindst, som farverig og, af en socialdemokrat at være, udisciplineret politisk redaktør af *Demokraten*. *Kedelig* var der aldrig nogen der vilde kalde ham.

Holger Eriksen havde, siger han i forordet, et stærkt ønske om at skrive sine erindringer. Rysten på hænderne forhindrede ham deri. Men i 1984 bad stud. scient. pol. Lars Voetmann ham indtale nogle erindringer til Byens Radio, og daværende stipendiat Lars Stigel ved Historisk Institut hjalp ham med at udvide erindringerne til en bog. Vi andre må tilslutte os hans tak og så tilgive Stigel at han ikke har benyttet lejligheden til at fjerne nogle kortslutninger af hukommelsen (én vil blive nævnt nedenfor) i stedet for at drysse egne små sprog- og stavfejl ud over teksten. Hvorom alting er, den der vil bruge bogen som kilde må naturligvis have dens tilblivelseshistorie i erindring.

Godt en tredjedel af bogen skildrer slægten og barndommen. Såre læseværdigt stof, som imidlertid må forbigås her. Det er nok at nævne at hjemmet havde *små kår* men *ikke var fattigt*, begge vendinger brugt som man gjorde dengang, og at det kostede opofrelse da læreren insisterede på at Holger skulde på Bræstrup Realskole: det kom han, og den har han kun godt at sige om.

Socialdemokrat og rebel har Holger Eriksen kaldt sin bog, og det er nok gjort med overlæg. »Jeg er født socialdemokrat«, skriver han. Sommetider har han